

Architektura: Forma a funkce (2018)

Seminární práce:

Státní zámek Vranov nad Dyjí

Monika Šulová

Obsah:

- Úvod
- Poloha a stavební vývoj
- Sál předků a jeho program
- Závěr

Úvod:

Jako téma této seminární práce jsem si vybrala státní zámek ve Vranově nad Dyjí. Podnětem k jeho výběru nebyla pouze dlouhá historie nebo jeho kulturní a památkový význam, ale také i to, že jsem zámek dříve několikrát navštívila a již od dětství mi velmi utkvěl v paměti.

V této práci se budu postupně zabývat nejprve jeho umístěním a stavebním vývojem, přičemž uvedu celistvější historický přehled a kulturně společenský kontext, kdo v jakých dobách měl zámek ve vlastnictví a jak se někdy proměňovala jeho funkce a podoba. Podrobněji se pozastavím u Sálu předků s jeho programem, obsahem a významem.

Poloha, historie a stavební vývoj:

Zámek se nachází na vysokém skalním ostrohu nad řekou Dyje a nad městem Vranov nad Dyjí, které se rozkládá na docela členitém, zalesněném terénu. V minulém i současném stavu zámek z dálky dominuje celému panoramatu krajiny. Dodnes je stále přibližně od 18. století jeho největším znakem dominantní Sál předků tyčící se přímo na ostrém skalním výběžku, díky němuž je velice snadno rozpoznatelný.

Dá se odhadovat, že mírně teplé klima, příhodná přírodní poloha a geologické podmínky Podyjí předurčily větší část této oblasti již od prehistorických dob k osídlení člověkem, alespoň tak je to i psáno v publikaci o zámku ve Vranově nad Dyjí autorů Karla Janíčka a Jiřího Paukerta. Právě zde pravděpodobně dochází v první polovině 11. století (v době upevňování českého přemyslovského útvaru) ke vzniku souvislé pevnostní linie. Nové hrady jsou situovány do strategicky výhodných míst – často na vyvýšeninách a hůře dobytelných místech. Vedle nedalekého Bítova a hradu ve Znojmě, které vznikly poblíž nebo i na místě starších hradisek, je někdy založen i Vranov. Janíček a Paukert ve své knize ještě dodávají, že je Vranov poprvé připomínáný v Kosmově kronice ke konci roku 1100 jako místo, kde se v době přemyslovských bojů setkal Břetislav II s hrabětem dolnorakouského hradu Raab Gotfrídem.

Přesné osudy Vranova z 11. a 12. století neznáme, ale víme, že to byl původně zeměpanský hrad postavený na skále na pravém břehu Dyje. Odhaduje se, že mohl být nejprve dřevěný a zabezpečený zřejmě palisádou s příkopy. V průběhu 12. století je stavba jistě zesilována a přestavována, možná do podoby kamenného hrádku. Až písemné zprávy ze 13. století svědčí o tom, že hrad jako královské zboží spravují zeměpanští úředníci, r. 1239 je kastelánem rakouský šlechtic Vilém Šenk, komorník bítovského kraje z nedalekého hrádku Šenkenberka a po něm například purkrabím Vikard z Trnavy. Královský Vranov se v průběhu 13. a po celé 14. století formuje v ne příliš rozlehlou, ale spolehlivou kamennou pevnost. Od roku 1323 přibližně do 1422 je Vranov v držení pánů z Lipé, pánů z Kunštátu a moravských markrabat. Je možné tvrdit, že na konci 14. století vranovské kotlině vládne již spolehlivý gotický hrad. Výstavba se soustřeďuje hlavně od východu na strmý skalní ostroh, kde vzniká patrová věž s kaplí, jednalo se podle mohutného opěráku spíše o věž obranou. Od ní se vysouvá architektonická dispozice paláce směrem k severu a západu, který bude pozděně

pozdějšími úpravami. Předhradí bylo zajištěno hradbami s parkánem a strážní věží. Takto vybavený hrad i s okolím se dostává na přelomu 14. a 15. stol. do správy jevišovické větve pánů z Kunštátu.

Po nich Vranov a blízké územní celky získávají a spravují Lichtenburkové – z nich nejvlivnější Smil starší, který v roce 1422 získává Vranov, dále Jiřík a Herych z Lichtenburka, přibližně do roku 1516. Je to doba neklidných husitských válek, hrad se zesiluje a více opevňuje a to také z důvodu pustošení moravského jihu od Rakous Uhry. Ke konci 15. století se ovšem buduje nová patrová palácová stavba, později začleněná do souhrnu budov na severovýchodní frontě v podhradí. V těchto letech pravděpodobně také na hradě vzniká tzv. hypocaustum – teplovzdušné vytápění vedené pod podlahou, což může dobře dokreslovat způsoby života a kulturu jednoho z posledních Lichtenburků, čímž mohl být v této době Herych. Lichtenburkové postupem let začnou chudnout a budou nuceni hrad a okolní statky rozprodat, což zhruba do roku 1614 bude vést k častému střídání majitelů, rod Lichtenburků poté vymírá po meči.

Jednou z nejdůležitějších a nejzajímavějších proměn a rozšíření zažil Vranov při příchodu rodu Althannů, starobylého rodu pocházejícího z Dolního Bavorska. Na Moravu mohli přijít kolem osmdesátých let 16. století. Než se dostanu k nejdůležitějším proměnám zámku za Althannů, měla bych zmínit také krátké období vlastnění zámku za Šerfenberků a Stahrenberků (1623–1680). Šerfenberkové vlastnili vranovské území téměř po celou třicetiletou válku, v jejímž důsledku na většinu oblastí, Vranova nevyjímaje, dopadají těžké hospodářské, náboženské i sociální důsledky. V roce 1641 dojde také k prvnímu obléhání Vranova Švédy, které se bude opakovat ještě roku 1645 vojskem generála Torstensonova, ale neuspěli, hrad byl chráněn císařskou posádkou. Mezi 1666 až 1680 přejímají zchudlý Vranov Stahrenberkové, kteří budou mít snahy o zvýšení prosperity vrchnosti i poddaných. Pravděpodobně oni zjednodušují a srovnávají severní palácové průčelí a současně předznamenávají novou epochu dostavování.

Michael Jan II. z Althannu získává zámek a panství v roce 1680, touto dobou již rada a říšský hrabě, přisedící zemského soudu na Moravě. Nebylo to ani nijak nic složitého, jelikož nároky na odkoupení si dělal už jeho děd Michael Adolf I. skoro 60 let před ním. Otec Michaela Jana II., Michael Jan I., na Vranově nežil, spokojil se s rodovým sídlem na

Jaroslavicích. Ihned poté, co se majetku ujímá, začíná rozvázně uskutečňovat své plány. Mimo Sálu předků, který představím v příští kapitole, to byly také plány ekonomické. Například roku obnovuje provoz v dolech na železnou rudu a s pomocí císaře Leopolda a raabského biskupa hraběte Kolowrata otvírá i starou železárnou. Někdy okolo 1687 Michal Jan II. začíná s radikální úpravou Jaroslavic, ale hlavně s přestavbou lehce zchátralého vranovského hradu na nové sídlo, jehož interiér i exteriér by odpovídal nárokům a požadavkům vlivného a vzdělaného majitele a soudobým společenským požadavkům, a aby dostatečně prezentovala i jeho rod. Po jeho smrti Vranov a okolí přejímá jeho nejstarší syn hrabě Michael Heřman Althann. Podobným způsobem pokračuje ve stavebních aktivitách, avšak v redukováném rozsahu, např. dokončuje zámeckou kapli nebo buduje majestátný mariánský sloup na náměstí ve Vranově, věnuje se rozvoji zemědělského hospodaření a chovu. Nicméně zanedlouho po sporech se svým bratrem Michaelem Janem III. a jeho chotí Marií Pignatelli, kvůli platnosti testamentu jeho otce, seruší jeho nástupnické právo a podstupuje vranovské panství jejich následovníkům – jejich synům.

Od roku 1724 spadá vlastnictví zámku pod markýzu Marii Annu Josefu, zvanou Pignatelli a jejího manžela Michaela Jana III. – hraběte, císařského a královského tajného rady, komorníka a rytíře řádu Zlatého rouna. Markýza žije ve Vídni, byla to oblíbenkyně dokonce císaře Karla VI., na Vranov jezdívala do r. 1736, prý ho navštěvoval i císař a část dvora. Byla to pravděpodobně ona, kdo na Vranov povolala Josefa Emanuela Fischera z Erlachu, který dokončuje úpravy interiéru zámecké kaple a hlavně východní křídlo obytného zámeckého traktu. Její syn, Michael Jan IV. prý povahově lehkomyšlný mladík, se do stavební činnosti moc nehrne. Marie Pignatelli ještě v r. 1740 údajně nechává vystavět mansardovou střechu nad Sálem předků podle plánů Fischerova syna Josepha Emanuela. Zaměřila se prý také na přístupový most a zbývající obytná křídla zámku. Avšak problémy nastanou od r. 1742 za války o rakouské dědictví, kdy nejenže vtrhávají na panství a jeho okolí prusko-saské oddíly, markýza Pignatelli zprvu půjčuje peníze a obilí poddaným, později se ale vše snaží vymáhat zpět. Markýza umírá v roce 1755.

Posledním althannským vlastníkem zámku bude po Michalu Antonínovi jeho synovec Michael Josef. Za jeho vlastnictví se buduje kašna na nádvoří a současně docela nákladné zdobení a zařízení některých interiérů (štuky, tapety, nástěnné malby) a upravuje terasy u Sálu předků. Nicméně koncem osmdesátých let 18. stol. se dostává do problematické

finanční situace, nepomáhají mu půjčky ani snahy o zřízení různých výnosných podniků. Kolem 1790 prodává Jaroslavice a r. 1793 zámek Vranov propadá konkurznímu řízení. Novým majitelem se stane za 606 000 zl. Josef Hilgartner, momentálně povýšený do šlechtického stavu. Poslední vranovští Althannové v podstatě reprezentovali už rod vyčerpaný a ekonomicky neblaze působící. Působení Josefa Hilgartnera bude krátké, jeho snaha byla spíše hlavně dosáhnout zisku. Mimo to dovrší úpravy lesoparku, založí nové obce Lesná a Vranovská Ves a dá vzniknout vranovské keramické továrně, avšak r. 1799 odchází od rozdělaných projektů a vlády nad vranovským panstvím se ujímá c. k. komoří Stanislav Mniszek.

Byl to polský hrabě pocházející ze zednářské rodiny. Krátce po svém příchodu zařizuje první a druhé patro západního křídla k pohodlnému obývání, kde dodnes máme zachovaný původní dekor a výmalbu – někdy také se zednářskou tematikou. První krize nastává v r. 1805, kdy přes Vranovsko táhnou Napoleonova vojska a rabují území. V roce 1807 se Jaroslav Mniszek ožení s Helenou Mniszkovou, rozenou Lubomírskou z polského knížecího rodu. Prosperita Vranova se trochu pozvedne, jelikož oba zaměří svoji pozornost na výrobu zboží z kameniny. Za utržené peníze v empíru přestavují konírny před branou, provádí určité přeměny v duchu pseudogotiky fasád budov v předhradí a potřebné opravy. Všímají si také zvelebování zemědělství a řemesel. Stanislav Mniszek umírá v roce 1846 jako poslední svého rodu. Svoji úlohu přebírá jeho choť Helena, v těchto letech již pětadesátiletá vdova, které sice bude úloha po roce 1848 likvidována, ale v jistém smyslu přetrvává, neboť měla značný ekonomický potenciál, majetek a v této dožívající tradici ještě společenský vliv. Ve většině záležitostí ji ke konci života bude zastupovat její zeť – polský hrabě Eduard Stadnický. Budou to právě Stadničtí, kteří převezmou vlastnictví vranovského zámku okolo roku 1876 jako poslední a bude jim náležet do druhé světové války.

Za Stadnických a ještě za života Heleny Mniszkové se relativně rozvíjí školství, oba mají zájem o vzdělání, hudbu i divadlo, zakládají se spolky nebo sbory. I přesto podmínky obyvatelstva na vsích nebývají pořád nijak valné. K tomu v roce 1876 údajně dojde k zemětřesení a zatopení Dyje. S ohledem k zámku ve Vranově, Stadničtí budou poslední aristokraté, kteří se budou podílet na změně nebo úpravě. Dojde k úpravě a zařazení interiérů podle jejich a dobového vkusu. Stadničtí zde přečkají 1. světovou válku, pohraniční Vranov se pak stává součástí Československé republiky. Nicméně od r. 1925 po pozemkové reformě se

rozsah panství snižuje zhruba o polovinu. Od r. 1939 bude Vranov začleněn do území nacistického Německa. Adamu Stadnickému byl majetek zabaven a později prodán německému baronovi Gebhardu von der Wense-Mörse. Údajně i on sám se podílel na nějakých úpravách zámku – v čem přesně a do jaké míry ale nevíme. Víme to, že v r. 1945 uprchl před blížící se Rudou armádou.

Adam Stadnický se v roce 1946 vrací na zámek Vranov, avšak ne na dlouho, protože od rozhodnutí ministerstva o znárodnění bude r. 1949 zámek prohlášen za státní a je odevzdán do správy Národní kulturní komise. Mezi lety 1973–1979 proběhla rozsáhlá rekonstrukce celého zámku a areálu, aby tak mohl být zpřístupněn veřejnosti. Dnes jeho správu zajišťuje Národní památkový ústav a je stále přístupný.

Sál předků a jeho program:

Budova Sálu předků je bezesporu nejvýraznějším a velice promyšleným počinem na vranovském zámku, rozpoznatelným na stavbě i z větší dálky. Jedná se o jednu z prvních staveb Johanna Bernharda Fischera z Erlachu po studijním návratu z Itálie. Přestože se podle posledních výzkumů nedochovaly žádné doklady z doby stavby Sálu, o autorství Fischera z Erlachu se téměř nepochybovalo a dnes je můžeme považovat za jisté. Stavebníkovi, v tomto případě Michaelu Janu II. z Althannu pravděpodobně stačilo, že je umělec důvěrně obeznámen s uměním vrcholného baroka putujícího z Itálie a že se učil v okruhu „kavalíra Berniniho“. Dispozice stavby je pojata jako ovál – prostorový útvar, s nímž se Fischer seznámil v Římě a který zůstane jeho vůdčím motivem po většinu jeho tvorby. Avšak nevíme, jestli s tímto návrhem přišel on sám nebo objednavatel – stejně jako v případě štukové a freskové výzdoby. Zámek na dveřích k Sálu předků je opatřen datem „1690“, což spíše znamená ukončení hrubé stavby. Podle bádání Hellmuta Lorenze je Fischerova přítomnost na Vranově doložena poprvé r. 1694 – to mohla být stavba víceméně hotova. Téhož roku se udává, že byly v Sálu umístěny sochy Althannů sochaře Tobiase Krackera. O rok později byl Sál předků dokončen Rottmayrovými freskami. Celá tato stavba se vsí výzdobou poté svědčí o tom, že tento šlechtický rod byl dobře obeznámen o mezinárodních uměleckých tendencích a určoval tak umělecké dění v habsburských zemích společně s jinými konkurenčními rody.

V celém sálu se nachází deset soch althannských předků (Gebhard z Thannu, Babo z Thannu, Eberhard z Thannu, Dietmar z Thannu, Jan z Althannu, Wolfgang z Althannu., Kryštof z Al., Michael Adolf I. z Al., Michael Jan I. z Al., Michael Jan II. z Al.) – ať už více idealizovaných nebo více skutečných, včetně samotného Michaela Jana II. Nad každou sochou se nachází kartuše se jménem příslušníka rodu, letopočet a krátký oslavný nápis. Vedle kartuší se nacházejí fresky připomínající nějakou událost nebo výjev ze života jednotlivých Althannů v grisaillové technice. Mezi výklenky se sochami jsou vysoká okna s hlubokými špaletami, na kterých jsou vyobrazeny štukové emblémy v oválném rámu s okolím doplněným rostlinnými úponky. To vše obepíná klenba s deseti oválnými hlubokými okny s vnitřním ochozem pojednané Rottmayrovými freskami – jak celá kupole, tak i místa mezi okny.

Výzdoba Sálu předků byla provedena na základě velmi komplexního programu orientovaného přímo na oslavu Althannů. Chronologické řazení začíná vlevo od vchodu a takto pokračuje. Nicméně není znám koncept ani popisky současníků vzniku díla, tudíž rekonstruovat základní myšlenku a objednatelův záměr je možné až po soustředěném pozorování. Teprve pokusem o pohled očima 17. století a ohled na sociální, historický a duchovní kontext doby vzniku díla pomohl osvětlit a pochopit program a mnohvrstevnost obsahu a výpovědi Sálu. Vedle formálních a estetických záležitostí nese i podstatná obsahová sdělení, která se zároveň podmiňují. Výzdoba se de facto odvíjí v odstupňovaných úrovních odspodu nahoru – od „reálných“ soch a výjevů po hlavní mýtickou oslavnou fresku. Jak jsem již zmínila, navrhovatel konceptu není znám – ale s jistotou to musela být osoba, jejíž učenost dosahovala důkladné znalosti dějin, latiny, antické mytologie, nauky o rétorice, teorie umění a současných předních uměleckých děl. Podle Margarety Lux lze v tomto ohledu vyloučit Rottmayra, ale mohla by přicházet v úvahu spolupráce Fischera z Erlachu. Anebo samotného Michaela Jana II.? Doporučení J. M. Rottmayra by klidně mohl podpořit i Althannův příbuzný, salcburský arcibiskup Johann Ernst Thun, v jehož službách oba autoři pracovali – Fischer od r. 1693 a Rottmayr právě před r. 1695. Můžeme se zatím pouze domnívat.

Avšak vraťme se k obsahové rovině. Jedním hlavních z bodů vranovského programu bylo upomenout na ctnostný život zobrazených, který bude dobře sloužit jako příklad pro další generace nebo jakéhokoli diváka. Každá ze soch Althannů zde personifikuje jednotlivou

cnost, např. Gebhard – Umírněnost, Eberhard – Spravedlnost apod. To se dá podložit nejen jednotlivými atributy soch, ale i krátkými nápisy v kartuších nad nimi a v neposlední řadě také mytologickými příběhy na klenbě i emblematické štukatury ve špaletách. Rovněž mezi mytologickými náměty v klenbě nalezneme např. alegorie Moudrosti a Víry vítězí nad Neřestí, různá vyobrazení s Heraklem nebo Odysseem. Má tedy takto vytvářet „rodinnou galerii“ hodnou k následování a jako kontinuální důkaz jistých privilegií rodu mezi ostatními, protože rodová případně dynastická linie patří k základním principům, na nichž fungovala středověká a hlavně raně novověká společnost, jak píše Tomáš Knoz v souborné publikaci o Sále předků. Pro Sál předků byly samozřejmě vybrány klíčové postavy rodu Althannů, jež se podle dobových představ zasloužili o dobrou pověst nebo rozvoj rodu. V ústředním motivu stropní fresky se mimo Apollónova slunečního vozu s erbem Althannů také nachází genius vytrubující do světa Fámy, jež jsou namalované na fresce a hlásají: „Zásluhy hrdinů – jsou stupně ke slávě/ Cvičení ve ctnostech – jsou cestou k poctám“. Toto vše by mohlo utvrzovat a dokončovat také to, že je to stavba na skále. V emblematické se uvádí, že stavba na skále, vzdorující nespoutaným živlům, byla výmluvným symbolem rodu přetrvávající bouře doby.

Závěr:

Celou tuto práci bych ráda uzavřel slovy Margarety Lux z publikace Sál předků na zámku ve Vranově nad Dyjí: „Sál předků zaujímá vynikající místo nejen v dějinách architektury a v ikonografii. ... Malba a stavba se tu doplňují nepřekonatelným způsobem, obě složky přispívají stejným dílem k souladnému působení nedělitelného celku“.

Bibliografie:

Karel Janíček, Jiří Paukert, *Státní zámek Vranov nad Dyjí*, Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody, Brno 1987.

Bohumil Samek a kol., *Sál předků na zámku ve Vranově nad Dyjí*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, Brno 2003

<http://artalk.cz/2017/11/02/rozhodnuti-soudu-v-otazce-vranovskeho-zamku/>